

Sanja Vulić
Zagreb

JOŠ PONEŠTO O VRANČIĆEVIM NAZIVIMA MJESECI U GODINI

UDK: 811.163.42'373.4
811.163.42'374

Rukopis primljen za tisak 27. 9. 2016.

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Tema rada su hrvatski nazivi mjeseci u rječniku Fausta Vrančića *Dictionarivm qvinqve nobilissimarvm Evropae lingvarvm, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Vngaricae* iz 1595. Nakon osvrta na dosadašnja istraživanja razmatrane teme, autorica rada pokušava odgovoriti na pojedina otvorena pitanja vezana uz Vrančićev izbor pojedinih hrvatskih naziva, ali i na razloge izostavljanja hrvatskih ekvivalenata za 9. i 10. mjesec. Vrančićeva jezična rješenja razmatraju se kombiniranjem dijalektološkoga i sociolingvističkoga pristupa temi.

Ključne riječi: Faust Vrančić; nazivi mjeseci

UVODNA NAPOMENA

Dobro je poznato da su Vrančićeva hrvatska djela, glasoviti *Dictionarivm qvinqve nobilissimarvm Evropae lingvarvm, Latinae, Italicae, Germanicae,*

Dalmatiae et Vngaricae iz 1595. te hagiografsko djelo *Život nekoliko izabranih divic* iz 1606. još od druge polovice 19. stoljeća trajnim predmetom istraživanja filologa. O tom npr. dobro svjedoči i pregled tih istraživanja iz pera Josipa Lisca (2004: 17-21). Među tim filozozima nedvojbeno važno mjesto pripada Valentinu Putancu, koji je, među inim, pisao i o nazivima mjeseci u Vrančićevu rječniku. To je vrlo zanimljiva tema u kontekstu hrvatske dijalektologije i leksikologije općenito, pa joj se ovom prigodom ponovo vraćamo.

VRANČIĆEVI NAZIVI MJESECI U GODINI

U Vrančića je 1. mjesec u godini *siečan* (izvorno grafijski *Siecsan*). U Šibeniku njegova doba, kao i na otoku Prviću, koji su bili i ostali ikavski, vjerojatno se rabio naziv *sīčanj*. Toj postavci ide u prilog činjenica što se i danas u brojnim čakavskim govorima na području sjevernije i južnije od Šibenika za prvi mjesec redovito rabi naziv *sīčanj* (npr. u Tkonu na Pašmanu, u Povoljani na Pagu, na otoku Drveniku kraj Trogira) ili rjeđe fonološka inačica *sīšalj* (npr. u Primoštenu Burnjem). Nameće se logično pitanje zašto bi Vrančić u svoj načelno ikavski rječnik uvrstio baš taj iekavizam. Vrlo je vjerojatno da je to učinio zato da korisnici rječnika ne bi naziv prvoga mjeseca miješali s nazivom 2. mjeseca koji je u Vrančića *sičen* (izvorno grafijski *Szicsen*). Vrančić je iskoristio mogućnost drukčijega refleksa jata, koji mu je nedvojbeno bio dobro poznat premda nije bio imanentan njegovu rodnomu govoru, ali ga je mogao čuti od svojih sunarodnjaka iz drugih krajeva ili pročitati u pisanim tekstovima. Takvoga je mišljenja bio i V. Putanec koji u svojim »Etimološkim priložima« (2002: 194) spominje u realizaciji *siečan* štokavski utjecaj na Vrančića, najvjerojatnije pod utjecajem Dubrovčana koje je naš prvi značajni leksikograf poznao.

Znatno je, međutim, zanimljivije pitanje odakle Vrančiću naziv *sičen* za 2. mjesec u godini. Josip Vončina (1988: 68) piše kako Vrančićev naziv *sičen* za 2. mjesec odgovora kajkavskom nazivu *svečen* pa zaključuje »da je Vrančić, bar djelomice, u obzir uzeo i kajkavsko dijalekatno stanje«. Iz te postavke proizlazi da je naziv *sičen* nastao prema nazivu *svečen*. Za razliku od Vončine, Valentin Putanec (2002: 199) smatra da je naziv *svečen* za 2. mjesec zapravo »prerađeno starije *sěčeny* > *siječanj*«. Usporedno napominje da je naziv *svečen* nastao i prema blagdanu Svijećnice, koji se slavi 2.

veljače. Navedena mišljenja dvojice filologa na prvi pogled izgledaju međusobno u potpunosti suprotna, ali zapravo se ne isključuju i oba su prihvatljiva, ali na različitim jezičnim razinama.

Putančeva je postavka nedvojbeno točna s leksičkoga aspekta. Taj autor upozorava na iznimno važnu leksičku činjenicu da su slavenski narodi u starini rabili naziv *siječanj*¹ za 2. mjesec u godini (*Ibid*, 193), pa zato i Vrančić ima naziv *sičen* za taj mjesec. Putanec svoju tvrdnju potkrjepljuje primjerima iz većega broja pisanih izvora, među kojima je najstarije glagoljičko *Assemanovo Evandĕlje* iz 11. st., u kojem se 12. mjesec u kalendarскоj godini naziva *studen*, dok je 1. mjesec *prosinec*, a 2. mjesec *sečen*. Dalje navodi primjere iz ćirilčkoga *Trnovskga Evandĕlja* iz 1273. u kojem se opet naziv *studen* rabi za 12. mjesec, dok je *prosinec* 1. mjesec, a *sečen* opet 2. mjesec. Slijede primjeri iz ćirilčkoga *Lesnovskoga evandĕlja* te *Bogdanova evandĕlja* (oba s razmeđa 13. i 14. stoljeća) s istim nizom *studen*, *prosinac*, *sečen* za 12., 1. i 2. mjesec u godini. Tako je i u *Rajkovu tetraevandĕlju* iz 14. stoljeća (*Ibid*, 196). Tim starijim potvrdama pridružuje i zapis koji je u svom molitveniku ostavio marijaterezijanski general Orešek iz Svetoga Ivana Zeline kojemu je opet 1. mjesec *prasinec*, a 2. mjesec u godini *sječen* (*Ibid*, 200). Ima u Putanca i razmjerno novijih potvrda, kao npr. iz djela Antuna Radića iz prve polovice 20. stoljeća, u kojega je 1. mjesec *prosinac* ili *predzimac*, dok je 2. mjesec u godini *siječanj* (*sečen*) (*Ibid*). Tek se nakon Vrančića, u prvoj polovici 17. stoljeća ustaljuje današnji poredak hrvatskih naziva mjeseci (u kojem je siječanj 1. mjesec u godini, a prosinac 12. mjesec), a prvi takav poredak donosi Bartol Kašić u svom *Ritualu rimskom* (usp. *Ibid*, 201), tiskanom 1640.

Važno je, međutim, napomenuti da su se u dijelu hrvatskih mjesnih govora, pa tako i među čakavcima, djelomice održali stari nazivi mjeseci. Nedvojbeno je to bilo potkrijepljeno i činjenicom što je u 2. mjesecu u godini drvo najkvalitetnije pa stoga i najpogodnije za sječū. Tako je npr. u Kastvu (blizu Opatije) 1. mjesec u godini *antonščak*², a »drugi je *sečan*, aš je od nekada bivala va ten mesece seča va komunjskoj šume Lužine. Drevo da najviše dura, ko se va ten mesece poseče« (usp. Jardas 1957: 80). Isti je po-

¹ Naravno, u različitim fonološkim inačicama.

² U tom se govoru 1. mjesec u godini zove prema spomendanu sv. Antuna, opata i pustinjaka (17. 1.).

redak mjeseci u nedalekom Brseču, u kojem je opet 1. mjesec *antônščak*, a 2. mjesec *sěčanj*³. Leksički se s njima podudaraju i nazivi mjeseci u Orbanićima kraj Žminja u Istri jer je u tom govoru 1. mjesec *antuđnščak*, a 2. mjesec *šiěčanj* (usp. Kalsbeek 1998: 404). U Dragi Baščanskoj na otoku Krku 1. je mjesec *prošīnac*, dok je 2. mjesec *sičanj*⁴. Naravno, takovih rješenja ima i različitim drugim sjeverozapadnim čakavskim govorima, ali i ovih nekoliko primjera dovoljno jasno pokazuje da se u Hrvata ostatci staroga nazivlja mjeseci ne susreću samo u pisanim tekstovima nego i u živim govorima.

Vrativši se opet Putančevoj analizi naziva mjeseci, valja napomenuti da je taj autor veliku pozornost posvetio upravo Vrančićevim hrvatskim nazivima. Pozivajući se na Vončinino zapaženje u radu »Vrančićev rječnik«, kako »Vrančić nije izvršio korekturu svoga djela«, Putanec (2002: 193) problematizira niz pitanja, nastojeći objasniti Vrančićev izbor naziva mjeseci. Smatra da je Vrančićev prepisivač riječi za budući rječnik najvjerojatnije bio neki Ukrajinac, a još vjerojatnije Rusin jer se taj kršćanski narod istočnoga obreda baš u to doba pripremao za sjedinjenje s Katoličkom crkvom (*Ibid*, 195). Prema Putancu, taj je Rusin za 2. mjesec u godini u Vrančićev rječnik unio naziv *sičen* s ikavskim refleksom *jata* i samoglasnikom *e* na mjestu nekadašnjega poluglasa, baš kao u rusinskom i ukrajinskom jeziku (*Ibid*, 194). Ukratko, Putanec je uzeo u obzir isključivo utjecaj pisane tradicije i govornika drugoga slavenskoga jezika, a zanemario onodobne hrvatske žive mjesne govore, odnosno njihove aktivne govornike s kojima je Vrančić sigurno dolazio u kontakt u dijaspori. Tu se ponovo vraćamo na Vončininu postavku da Vrančićev sufix *-(e)n* u nazivu za 2. mjesec *sičen* odgovora kajkavskom nazivu *svečen* te da je tu riječ o kajkavskom utjecaju. Važno je pritom napomenuti da je u tom primjeru moguće govoriti o kajkavskom utjecaju isključivo na fonološkoj razini, a ne i na leksičkoj, jer je, kako je već Putanec istaknuo, naziv *svečen* među inim nastao i pod utjecajem prijašnjega *sečen*, a ne obratno.⁵ Pri izboru naziva za 1. mjesec Vrančić se

³ Prema zapisima Milana Mogaša u *Uptniku za srpskohrvatski dijalektološki atlas za punkt Brseč u Istri*.

⁴ Prema mojim osobnim terenskim bilješkama u kolovozu 2016.

⁵ To najbolje potvrđuju primjeri u kojima je ostao naziv *prosinec* za 1. mjesec, ali se za 2. mjesec umjesto staroga naziva *sečen* počeo pojavljivati novi *svečen*. U kajkavštini se takove kombinacije bilježe i znatno kasnije, npr. u 17. stoljeću u Habelićevu rječniku iz 1670. *prosinec mesec* je 1. mjesec, dok je drugi mjesec *svečen mesec*. Isto tako, u 18. stoljeću

odlučio za vjerojatno već prihvaćeni novi naziv (umjesto staroga *prosinac*), a pri izboru naziva za 2. mjesec odlučio se za stari naziv, i to u kajkavskoj fonološkoj sufiksnoj inačici. U tom se kontekstu logično nameće pitanje odakle taj kajkavski utjecaj pri izboru sufiksa. Pretpostavljeni odgovor nudi Vrančićev životopis. Naime, od 1579. do 1581. Vrančić boravi u Vespremu u Ugarskoj. Tih godina, kao upravitelj biskupskih imanja obilazi Zalu, Győr i Somagy. U Zalskoj županiji (sjeverno od našega Međimurja) i danas još ima nekoliko naselja Hrvata kajkavaca, a u Vrančićevo su doba bili ne samo iznimno brojni nego ih većina nije ni znala drugoga jezika osim materinskoga. Osim u selima, bilo ih je i u gradovima te županije. S mnogima je od njih Vrančić nedvojbeno dolazio u kontakt, i to ne samo s učenim ljudima, jer je iz njegove korespondencije općenito poznato da je komunicirao i s običnim pukom. Logično je pretpostaviti da mu je mogao biti zanimljiv susret s govornicima istoga jezika, a sigurno je uočavao i dijalekatne razlike, od kojih je neke iskoristio nekoliko godina kasnije, kada je oko 1585. počeo sastavljati hrvatski stupac svoga rječnika. To se, među inim, vidi i u pojedinim Vrančićevim nazivima za već spomenuti 2. mjesec u godini te za 5. mjesec.

Kao što je izbor naziva za 2. mjesec bio uvjetovan onim za 1. mjesec, tako je i izbor naziva za 5. mjesec uvjetovan onim za 4. mjesec. Kao kod 1. mjeseca, pri izboru naziva za 4. mjesec odlučio se za naziv *travan* prema novomu poretku mjeseci. Isti mu je leksem poslužio za naziv 5. mjeseca, ali opet s kajkavskim sufiksom *-(e)n*, tj. u sufiksnoj inačici *traven*. Zbog dviju fonoloških sufikslnih inačica nije mu bilo potrebno i leksičko (antonimsko) razlikovanje kakvo su morali imati kajkavci da bi razlikovali dva mjeseca koja su nazivali *traven*, pa je 4. mjesec postao *mali traven*, a 5. mjesec *veliki traven*.⁶

Međutim, najviše nedoumica i pitanja generira još jedan *travan* u Vrančićevu rječniku, koji je prijevodni ekvivalent latinske natuknice *quintilis*. Putanec (2002: 193) ističe: »Dakle, zaključimo da u tom rječniku ne postoji

u djelu *Horvacka od Kristuševa Narodjenja vitija* iz pera Gregura Kapucina, pisca koji je bio rođen 1732., *prosinac* je 1. mjesec (Kapucin 1999: 61), a 2. je mjesec *svečen* (*Ibid*, 62; 85).

⁶ Tako je u već spomenutom Habledićevu rječniku, također u Kapucina (1999: 66; 67). Vončina pak (1988: 68) spominje sukladne primjere u Belostenčevu *Gazophylaciumu* te u Sušnik-Jambrešićevu *Lexiconu*, a Putanec (2002: 200) u zapisima već spomenutoga generala Oreška realizacije *mali traven* i *veliki traven* te fonološki štokavizirane inačice *mali travanj* i *veliki travanj* u Antuna Radića. Važni su i Putančevi navodi *mali travan* i *veliki travan* iz Vitezovičeva *Lexiconu* na razmeđu 17. i 18. stoljeća (*Ibid*, 201).

šest latinskih natuknica (za: mart, juni, juli, august, novembar, decembar), dok za šest njih latinske natuknice postoje (to su: januar, februar, april, maj, septembar, oktobar)«. Odlomak zaključuje tvrdnjom kako su »hrvatske isto- značnice dane samo za četiri latinske natuknice, upravo pet njih, jer je za *maius* i *quintilis* istoznačnica dana dva puta«. Možemo reći da je logičan izbor hrvatskoga prijevodnoga ekvivalenta uz latinsku natuknicu *maius* jer je Vrančić vjerojatno istodobno unosio hrvatske prijevodne ekvivalente uz latinske natuknice *ianuarius*, *februarius*, *aprilis* i *maius* te tako uspostavio odnos *siečan* – *sičen* te *travan* – *traven*. Kad ne bi bilo natuknice *quintilis* taj bi odnos bio neupitan. Kad je pak riječ o toj Vrančićevoj latinskoj natuknici *quintilis*, valja pripomenuti da je u rimskoj tradiciji upravo *quintilis* 5. mjesec, što mu i sam naziv kazuje jer je izveden od rednoga broja *quintus* u značenju ‘peti’. Naziv *quintilis* ostao je iz doba kad su se mjeseci na italskom isključivo nazivali rednim brojevima (usp. Putanec, 2002: 195). Iz toga bi se moglo zaključiti da Vrančić za svoja dva latinska naziva za 5. mjesec (tj. za *maius* i *quintilis*) po dva puta donosi isti prijevodni ekvivalent u talijanskom, njemačkom, hrvatskom i mađarskom stupcu svoga rječnika. Međutim, i u talijanskom, i u njemačkom, i u mađarskom uz svaku od tih dviju latinskih natuknica donosi leksički potpuno drukčije prijevodne ekvivalente. Jedino je u hrvatskom uz obje natuknice naveo isti leksem, ali u dvjema različitim fonološkim inačicama, od kojih je ona uz natuknicu *quintilis* potpuno istovjetna onoj uz natuknicu *aprilis*, ali ne onoj uz natuknicu *maius*. Vjerojatno nekoga drugoga leksema za 5. mjesec nije znao, a htio je ipak napraviti neku razliku među hrvatskim prijevodnim ekvivalentima uz natuknice *maius* i *quintilis*, kao što je to učinio u ostalim jezicima. Zato se opet poslužio fonološkim inačicama pa mu je *maius* u hrvatskom *traven*, a *quintilis* mu je *travan*.

Pri razmatranju Vrančićeva izbora pojedinih naziva mjeseci nameće se i pitanje zašto u tom rječniku uopće nema latinskih natuknica za 3., 6., 7., 8., 11. i 12. mjesec, unatoč činjenici što njegov rječnik nije terminološki nego opći rječnik s manje od pet i pol tisuća latinskih natuknica. Posve je jasno da je poliglot i svestrano obrazovani Vrančić znao nazive svih mjeseci u različitim jezicima. Zato je najlogičnija pretpostavka da nazive za navedenih šest mjeseci u godini slučajno nije uvrstio, kako to nerijetko biva kod sastavljanja rječnika općega leksika. Ostaje međutim pitanje zašto u rječniku nema hrvatskih prijevodnih ekvivalenta za 9. i 10. mjesec. Jedna je od pretpostavki da Vrančić, boraveći od djetinjstva u dijaspori, hrvatske nazive

tih mjeseci jednostavno nije znao. Ali moguća je i drukčija pretpostavka. Na širem su šibenskom području (ali i drugdje na hrvatskom dijelu Jadrana), po uzoru na obližnje romanske idiome nazivi mjeseci nerijetko poimeničeni redni brojevi. Tako npr. u Tkonu na Pašmanu čak su pet mjeseci u godini poimeničeni redni brojevi, tj. *ośmi*, *devēti*, *desēti*, *jedanēsti* i *dvanēsti*. Slično je npr. u Primoštenu Burnjem. Dio takvih naziva nedvojbeno se rabio i u Vrančićevu rodnom kraju u njegovo doba. Možda je Vrančić smatrao takove nazive (koji su poimeničeni redni brojevi) leksički nedovoljno zanimljivim za uvrštavanje u rječnik pa je zato ostavljao prazna mjesta. Ukratko, pri analizi Vrančićeva hrvatskoga leksika mnoga su pitanja još uvijek otvorena, premda je taj leksik razmatran s dijalektološkoga aspekta te još više u kontekstu hrvatske pisane baštine iz prijašnjih stoljeća i iz Vrančićeva doba.

LITERATURA, VRELA I USPOREDBENA VRELA:

- Bartolić, Zvonimir (1999): »Pomurski Hrvati kroz stoljeća«, *Hrvatski sjever*, Tečaj IV., br. 3.-4., Čakovec, str. 62.-66.
- Bratulić, Josip (1995): »Faust Vrančić, književnik i hagiograf«, u: Faust Vrančić, *Život nekoliko izabranih divic*, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik, str. 123.-144.
- Habeldelić, Juraj (1670): *Dictionar ili Réchi Szlovenszke*, u Nemskom Gradcu, 1670.
- Jardas, Ivo (1957): »Kastavština«, *Zbornik za narodni život i običaje*, 39., Zagreb, str. 1.-416. + fotografije, crtež i karta
- Kalsbeek, Janneke (1998): *The Čakavian dialect of Orbanići near Žminj in Istria*, *Studies in Slavic and general linguistics*, Rodopi, Amsterdam – Atlanta, GA.
- Kapucin, Gregur (Juraj Malevac) (1999): *Horvacka od Kristuševa Narodnja vitija*, prir. Alojz Jembrih, Hrvatska kapucinska provincija – Kršćanska sadašnjost, Zagreb
- Krpan, Stjepan (1992): »Pomurski Hrvati u Mađarskoj«, *Kaj*, XXV., 4., Zagreb, str. 53.-62.
- Lisac, Josip (2004): *Faust Vrančić i drugi*, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik

- Lončarević, Juraj (1983): »Kratki pregled povijesti Pomurskih Hrvata u županiji Zala u Mađarskoj«, *Marulić*, god. XVI., br. 4., Zagreb, str. 382.-386.
- Putanec, Valentin (2002): »Etimološki prinosi (21-26)«, *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28., str. 181.-206.
- Tičić, Ante (2004): *Rječnik govora mjesta Poveljane na otoku Pagu*, Matica hrvatska Zadar, Zadar
- Vončina, Josip (1988): *Jezična baština. Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*, Književni krug, Split
- Vrančić, Faust (1959): *Dictionarivm qvinqve nobilissimarvm Evropae lingvarvm, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Vngaricae*, Apud Nicolaum Morettum, Venetiis
- Vrančić, Faust (1995): *Život nekoliko izabranih divic*, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik
- Vulić, Sanja; Maresić, Jela (1996): »Mali rječnik tkonskoga govora«, *Filologija*, 26., str. 117.-133.
- Vulić, Sanja (2000): »Govor otoka Drvenika«, *Zbornik otoka Drvenika*, sv. 1., ur. Ivan Pažanin, Drvenik, str. 561.-639.

A LITTLE MORE ON VRANČIĆ'S NAMES FOR THE MONTHS OF THE YEAR

Summary

The theme of the paper are the Croatian names for months used in the dictionary by Faust Vrančić from 1959, titled *Dictionarivm qvinqve nobilissimarvm Evropae lingvarvm, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Vngaricae*. After reviewing prior research on the topic in question, the author attempts to answer the individual questions that still remain about Vrančić's choices of which Croatian names to use, as well as the reasons for why he left out certain Croatian equivalents for the 9th and 10th months. Vrančić's linguistic solutions are explored through a combined dialectic and sociolinguistic approach to the topic.

Keywords: *Faust Vrančić; Month Names*

QUALCOS'ALTRO SUI NOMI DEI MESI DELL'ANNO DI VRANČIĆ

Riassunto

Il tema del questo lavoro è nomi croati dei mesi nel dizionario di Faust Vrančić *Dictionarivm qvinqve nobilissimarvm Evropae lingvarvm, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Vngaricae* dal 1595. Dopo le recensioni di studi finora di argomenti discussi, l'autore del lavoro cerca di rispondere alle diverse domande aperte legate alla scelta di alcuni termini croati di Vrančić, ma anche alle ragioni per le omissioni equivalenti croati per mesi 9.(settembre) e 10.(ottobre). Le soluzioni linguistiche di Vrančić sono discussi combinando con l'approccio dialettale e sociolinguistico.

Parole chiave: *Faust Vrančić; nomi dei mesi*

Podaci o autoru:

Dr. sc. Sanja Vulić profesorica je na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu gdje drži kolegije: Hrvatska dijalektologija, Čakavska književno-jezična baština, Jezik Hrvata u dijaspori, Suvremena hrvatska književnost u staroj dijaspori, Hrvatski tisak u dijaspori i Tvorba riječi u hrvatskom jeziku.

e-mail: svulic@hrstud.hr / mobitel: 098-9044425